

PRILOZI

RAZUMIJEVANJU IZRADE INDIVIDUALIZIRANIH PLANOVA I PROGRAMA

Mersiha JUSIĆ

U vremenu kada inkluzija kao novi praktični, ali, svakako, i humanistički društveni moment, ulazi u naše školstvo na velika vrata, mnogi edukatori suočeni su sa izazovom koji donosi svaka promjena. Tim više što se inkluzijom zagovara izmjena pristupa koji je već decenijama udomaćen u obrazovanju, a to je princip prosječnosti, koji se ispoljava tendencijom nastavnika da se, s obzirom na jednaku hronološku dob učenika u razredu, prema njima i ponaša jednako ili približno jednako i kad su u pitanju očekivanja i kriteriji.

Ovakav pristup i u odsustvu učenika s posebnim obrazovnim potrebama ne daje dobre (ili, bolje reći, najbolje moguće) rezultate, jer ne dozvoljava realiziranje maksimuma kapaciteta svakog učenika. Ne radi se samo o akademskom aspektu ostvarivanja potencijala, nego i psihološkoj klimi u razredu, koja se konsekvntno odražava u učenikovoju percepciji samog sebe, drugih i odnosa edukatora prema njemu/njoj.

Individualizirani pristup omogućava učeniku da uvidi uzročno-posljedičnu vezu između svojih nastojanja i rezultata koje

postize, jer on optimalno prilagođava zadatak i kriterij nivou sposobnosti. Ne treba posebno naglašavati značaj shvatanja ove kauzalnosti, pogotovo na nižem uzrastu, za dalji razvoj akademskih, ali i socioemocionalnih dimenzija djeteta. Rječnikom psihologije rečeno, ono time stiže tzv. „unutrašnji lokus kontrole“ (Rotter, 1966.)¹, tj. uvjerenje da samo kontrolira svoje ponašanje, svoje uspjehe i neuspjehe, zadovoljstvo ili bol, koji prestaju biti percipirani kao rezultat faktora okoline („sreće“ ili, pak, djelovanja drugih ljudi). Kreiranje unutrašnjeg lokusa kontrole kod djeteta predstavlja osnovu ukupne socioemocionalne zrelosti.

Djeca se neminovno razlikuju po tjelesnim karakteristikama, slici o sebi, samopoštovanju, sposobnostima, motivaciji, predznanju, stavovima, porodičnom miljeu itd.

S obzirom da je, dakle, svako dijete u svojoj intelektualnoj i psihološkoj cjelovitosti (osobine ličnosti) unikatno, individualizirani pristup nema alternative, a pogotovo ako se radi o djetetu s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama (dijete sa poremećajem u mentalnom razvoju, slijepo ili slabovidno, gluho ili nagluho dijete,

dijete sa poremećajem u kretanju, dugotrajno bolesno dijete, dijete sa teškoćama u učenju, smetnjama u ponašanju, te nadareno dijete²). Ukoliko se ne uzmu u obzir posebne odgojno-obrazovne potrebe ove djece, ona su neuspješna u školi, a svoje potencijale će optimalno razviti samo ukoliko je proces učenja prilagođen njihovim mogućnostima. To se jedino može postići izradom individualiziranog plana i programa³ za svakog učenika u okviru šireg procesa integracije u nastavni proces. Zovko⁴ navodi slijedeće osnovne pretpostavke uspješne integracije djece sa posebnim potrebama:

- stvaranje povoljne psihološke klime među nastavnicima i učenicima za prihvatanje djeteta sa teškoćama u razvoju,
- osiguranje stalne stručne pomoći i saradnje nastavnika specijalista,
- osiguranje izrade i finansiranje izvedbenih individualnih programa rada s učenicima s teškoćama u razvitku,
- osiguranje kontinuirane suradnje tima stručnjaka,
- osiguranje saradnje vršnjaka u prihvatanju i pomaganju djeteta s teškoćama u procesu odgoja i obrazovanja,
- osiguranje stalnog praćenja napredovanja takve djece i pravovremeno poduzimanje adekvatnih pedagoških i drugih mjera, itd.

U stručnoj literaturi navode se dva pristupa (modela) zadovoljavanja posebnih obrazovnih potreba: interaktivni model i ekološki pristup, čiji su osnovni elementi, pored specifičnih i individualnih osobina i potreba učenika, također i:

- program učenja i zadaci usklađeni s nastavnim programom,
- osobine procesa podučavanja (diferencijacija sadržaja, odmjerjenost, nivo, pristup, slijed, struktura, vrijeme, vrsta podrške, organizacija razreda),
- područja učiteljeve odgovornosti (utvrđivanje dinamičkih potreba i upravljanje razredom). 5

Dakle, proces integracije učenika s posebnim potrebama obuhvata sveukupnost interaktivne

sredine te je, stoga, izrada individualiziranog plana i programa tek njegova polazna tačka.

Izrada individualiziranog plana i programa

Svrha individualiziranog plana i programa je, dakle, opisati set strategija za zadovoljavanje specifičnih odgojno-obrazovnih potreba učenika⁶. Cilj mu je da modificira i konkretizira nastavni curriculum pojedinog djeteta. Pretpostavke adekvatne individualizacije su mnogobrojne i zahvataju kako mikro i mezosistem djeteta, tako i egzosistem⁷: uspostavljanje partnerskog odnosa s porodicom kao primarnom grupom djeteta, posmatranje i procjena posebnih potreba, formiranje tima stručnjaka (nastavnik, pedagog, psiholog, defektolog, socijalni radnik, ljekar), kontinuirano podsticanje socijalnog, emocionalnog i kognitivnog razvoja, kao i stalna podrška inkluzivnoj nastavi.

Opservacija kao izvor informacija

Polazna osnova kreiranja individualiziranog plana i programa je analiza učenika, opservacija njegovog ponašanja, stila učenja i reagiranja. Posmatranje je temelj svake procjene te ono treba biti objektivno i nepristrano, što, zbog uticaja prisustva posmatrača na ponašanje djeteta, nije uvijek jednostavno. Zbog toga u opservaciji sudjeluje više osoba u više različitih navrata, a i rezultati se, radi moguće i vrlo česte subjektivnosti, provjeravaju u razgovorima sa kompetentnim osobama, bliskim djetetu koje se posmatra. Kao i inače kad je u pitanju opservacija, posebna pažnja se treba pridati izradi adekvatnih instrumenata opažanja, što će također pridonijeti njegovoj objektivnosti. Tako, naprimjer, instrument precizira mjesto opažanja (razred, grupa vršnjaka, samostalan rad, grupni rad, odmor, igra, ulazak ili izlazak iz škole itd), ponašanje koje se opaža (motoričko ponašanje, nivo energije, stanje čula, fizička ograničenja, radno ponašanje, emocionalno i socijalno ponašanje prema drugima, nastavniku i sebi, itd.), kao i odgovarajuće vremenske intervale (tzv. uzorkovanje vremena). Ovako prikupljene informacije, ukoliko su dobro

organizirane, mogu se podvrći strukturalnoj ili, pak, funkcionalnoj analizi, kojom se otkrivaju uzročne veze između ponašanja i varijabli iz okoline. Na taj način se izvedeni zaključci mogu iskoristiti u kreiranju adekvatnog motivacionog okruženja djeteta. Naprimjer, reagiranje djeteta na pohvalu ili kritiku nastavnika ili vršnjaka korisna je spoznaja u oblikovanju ponašanja instrumentalnim uvjetovanjem.

Podaci o bihevioralnim, emocionalnim, senzornim, kognitivnim i drugim specifičnostima djeteta dobijeni opservacijom stručnom timu nude temelj konsultacijskog rada s nastavnikom koji je direktno uključen u odgojno-obrazovni proces, kako bi se on u metodičko-didaktičkom smislu najbolje prilagodio učeniku, kreirajući optimalnu klimu za realizaciju postavljenih ciljeva.

Individualizirani plan i program izrađuje se, dakle, nakon postupka opservacije (oko tri mjeseca), u pravilu na početku školske godine. Preporučljiva je postupna izrada programa tokom školske godine, čime se stiče potpuniji uvid u postupke prilagođavanja sadržaja učenja te omogućava evaluacija njihove efektivnosti u radu s učenikom. Također, na ovaj način moguće je unositi izmjene u program ovisno o tome kako se pokazao ranije. Svakako je preporučljivo generirati objektivne kriterije i procedure evaluacije, kako bi se ovaj proces učinio što egzaktnijim.

Testovi kao izvor informacija

Kao input u izradi individualiziranog plana i programa koriste se i testovi sposobnosti, ovisno od uzrasta i mentalnih, senzornih i tjelesnih karakteristika djeteta, kao i odgovarajući testovi ličnosti. Njihovi rezultati mogu ukazati na eventualne pridružene socioemocionalne poteškoće, čiji značaj u odgojno-obrazovnom procesu nije zanemarljiv.

Testovi sposobnosti se analiziraju i kvalitativno i kvantitativno, kako bi se pružile i specifičnije informacije o djetetu, ne samo o nivou sposobnosti, nego i njihov opis. Posebnu pažnju treba pridati jakim stranama i potencijalima djeteta, što može poslužiti kao osnova strategije jačanja ostalih, slabije

razvijenih i manje izraženih sposobnosti. Kao posebna faceta inteligencije izdvaja se praktična inteligencija. Ovaj aspekt mentalne sposobnosti djeteta je posebno značajan s obzirom na praktični aspekt individualiziranih planova i programa, tj. na činjenicu da je fokus obrazovnih nastojanja u radu s djetetom s posebnim potrebama korisnost i primjenjivost stečenih znanja i vještina u svakodnevnom životu, a ne sticanje osnove za teorijska usavršavanja. Kad je riječ o mjerenju inteligencije, potrebno je naglasiti da je, u kontaktu sa roditeljima i bližim srodnicima djeteta, neophodno procijeniti nivo adaptivnog funkcioniranja kao značajnu refleksiju sposobnosti kod djeteta.⁸ Adaptivno funkcioniranje se odnosi na nivo samostalnosti djeteta u različitim sferama svakodnevnog života (hranjenje, odijevanje, zadovoljavanje higijenskih potreba, komunikacija itd.). Prema nekim autorima (Charlesworth, 1976.)⁹, ovaj podatak ima veću važnost od standardnih testova inteligencije, koji uglavnom zahvataju apstraktnu inteligenciju.

Pored mentalne sposobnosti, potrebno je psihološkim instrumentima procijeniti i karakteristike drugih psihičkih procesa potrebnih za učenje: pažnje, percepcije, pamćenja i mišljenja.

Obrazovni ciljevi kao dio individualiziranog plana i programa

Kao referentna tačka u izradi individualiziranog plana i programa uzimaju se ciljevi i zadaci koje ima isti program u odnosu na sve učenike. Često se očekuje tipizirani prilagođeni program za određenu teškoću (dijagnozu) djeteta, ali takvi programi ne postoje. Dijagnoza daje okvir u odnosu na teškoće djeteta, ali ne opisuje njegove specifičnosti, afinitete, ličnost, motivaciju. Da bi se izbjeglo upadanje u ovu zamku, potrebno je provesti sve faze u izradi individualiziranog plana i programa, a to su: inicijalna procjena, prilagođavanje edukacijskog procesa, praćenje i ocjenjivanje (evaluacija) i finalna procjena. Obično se preporučuje njegovo revidiranje u periodima od šest mjeseci, koji pruža dovoljno prostora za prepoznavanje i korigiranje pogrešnih pretpostavki o djetetu.

Kad su u pitanju individualni ciljevi učenja, kao sastavnog dio individualiziranog plana i programa, oni trebaju biti:

- specifični – odnositi se na tačno određenu vještinu ili sposobnost, ne smiju biti formulirani preširoko i generalizirano,
- mjerljivi – da se mogu izraziti u kvantitativnom obliku,
- realistični – moguća realiziranje s obzirom na sposobnosti učenika i okolnosti u kojima živi,
- vremenski definirani – s obzirom na dob učenika.

Pri razmatranju individualnih ciljeva, posebno treba težiti tome da budu funkcionalni. Prema Clarckovom modelu (1994.), funkcionalnost se provjerava sljedećim analizama:

- Fokusira li se sadržaj na znanju i vještinama neophodnim za održavanje samostalnosti?
- Pruža li sadržaj obim i slijed za ispunjavanje budućih potreba?
- Trebaju li roditelji učenika smatrati da je sadržaj važan i za trenutne i za buduće potrebe djeteta?
- Odgovarali sadržaj hronološkom uzrastu i akademskom, intelektualnom i bihevioralnom nivou djeteta?
- Koje su posljedice na učenika ako ne nauči koncepte i vještine sadržane u obrazovnom programu?

Pored funkcionalnosti, individualni ciljevi učenja trebaju poticati dijete (u socijalnom smislu), da budu praktični, primjenjivi u različitim okruženjima, poželjni (od strane učenika i roditelja), da su utemeljeni na jakim stranama djeteta, pojačavajući njegovo samopoštovanje. Dakle, trebaju odražavati holistički pristup obrazovanju svakog pojedinog učenika.

Dodatne preporuke koje sadrži individualizirani plan i program

Individualizacija također podrazumijeva preciziranje i sljedećih aspekata odgojno-

obrazovnog rada s djetetom, a to su:

- zahtjevi s obzirom na *samostalnost* učenika (stupnjevito pružanje pomoći, podrška pri rješavanju zadataka ili rukovanju geometrijskim priborom itd.),
- zahtjevi s obzirom na *vrijeme rada* (naprimjer, predviđanje produženog vremena za rješavanje zadataka),
- zahtjevi s obzirom na *način rada* (naprimjer, pojedinačno zadavanje zadataka, odabir tipova zadataka po principu lakši-teži-lakši, češće vježbanje i ponavljanje itd.)
- zahtjevi s obzirom na *provjeravanje znanja* (naprimjer, samo usmena provjera znanja, ili pružanje mogućnosti da neko drugi čita, ako je riječ o učeniku s disleksijom, češća provjera znanja u kraćim vremenskim jedinicama i s manjim brojem zadataka ili pitanja u ispitivanju itd.). Vodeći princip je omogućiti učeniku onaj način provjere znanja koji mu je lakši, a samo ocjenjivanje treba biti opisno, zasnivati se na zahtjevima prilagođenog programa, ali u odnosu na inicijalno predznanje, a ne na uspješnost u odnosu na ostale učenike,
- zahtjevi s obzirom na *aktivnost* (naprimjer, zajedničko planiranje rada s učenikom, češće ili rjeđe promjene aktivnosti),
- zahtjevi s obzirom na *okruženje učenja* (naprimjer, pozicija učenika u učionici, dostupnost table, sredstva koja se koriste u nastavi itd.).

U okviru individualiziranog plana i programa daje se što detaljniji i razrađeniji opis instrukcija nastavniku za izvođenje nastave u vidu preporučljivih metodičko-didaktičkih postupaka i sredstava.

Tako se, naprimjer, ukoliko je u pitanju dijete sa lakšom mentalnom ometenosti, nastavniku savjetuje maksimalno korištenje metode demonstracije, crtanja i praktičnog rada, korištenje što kraćih i jasnijih rečenica, usklađenih sa pojmovnim fondom učenika, povezivanje gradiva sa neposrednim, stvarnim iskustvom djeteta itd.

Zaključak

Individualizirani plan i program sadrži kratkoročne i dugoročne obrazovne ciljeve, postupke podučavanja i ostale relevantne izmjene nastavnog procesa, u odnosu na već postojeći plan i program.

S obzirom na očekivanu kompleksnost jednog holističkog pristupa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama djeteta u procesu inkluzije, mogući su mnogi modeli njegove izrade. Gornji tekst opisuje proces prikupljanja podataka o učeniku (sposobnosti, ličnost, ponašanje, stil učenja) kroz opservaciju i testove, kao i dimenzije nastavnog procesa neophodne za postizanje postavljenih ciljeva.

Literatura

- Davison & Neale (1999). Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja, Naklada Slap, Jastrebarsko
- Desforjes, C (2001). Uspješno učenje i poučavanje- psihologijski pristup, Educa, Zagreb
- Kavkler Marija, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše v Ljubljani, 2002.
- Mandić, P. & Gajanović, N. (1991). Psihologija u službi učenja i nastave, Grafokomerc Tunjić, Lukavac
- Mustać, V. & Vicić, M. (1996). Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi, Školska knjiga, Zagreb
- Pennington, D.C. (1997). Socijalna psihologija, Naklada Slap, Jastrebarsko
- Vukasović, A. (1999) Pedagogija, Alfa, Zagreb

Summary**PREPARATION OF INDIVIDUALIZED PLANS AND PROGRAMS****Mersiha Jusić**

Recent efforts towards providing high quality education of children with special needs inevitably raise the issue of creation of individualized plans and programs. Individualized plan and program is a framework for adapted and modified teaching methods, tailored to cognitive, social, emotional and behavioral characteristics of each individual child.

As such, it should document and include: current level of capabilities, characteristics and knowledge, long-term goals (general realistic expectations), short-term goals (defined and specific outcomes), teaching methods and materials as well as parameters for measuring the plan's achievement.

The foundation for a high quality document is a comprehensive approach to a child, to its social, emotional and cognitive dimensions. To that end, it is necessary to determine all specifics about a child through observation and individualized testing, so as to create a basis for setting the additional goals.

This primary and most comprehensive part of work is performed in teams (comprising experts in pedagogy, psychology, defectology as well as teachers, physicians and other relevant experts) and includes a continuous follow up on the goal attainment, through teaching feedback.

موجز**كيف نفهم إعداد الخطط والبرامج المخصصة للأفراد**

مرسيها يوسيتش

إن المطامح الجديدة لتقديم كل ما هو أفضل وأجود في تربية وتعليم الأطفال ذوي الاحتياجات الخاصة لا بد أن تتضمن مسألة وضع الخطة والبرنامج المخصص للأفراد. وتمثل هذه الخطة والبرنامج إطاراً لمحتويات وطرق التدريس المعدلة والملائمة للخصائص المعرفية والسلوكية والشعورية والسلوكية لكل طفل على انفراد. إذ يجب أن يوثق ويتضمن: المستوى الحالي للقدرات والمزايا والمعرفة، وكذلك الأهداف البعيدة (التوقعات المعقولة العامة) والأهداف القريبة (النتائج الخاصة والمحددة)، وطرق التعليم ومواده، بالإضافة إلى مؤشرات قياس النجاح في تحقيق الخطة والبرنامج المخصص للأفراد. وتقوم جودة إعداد هذه الوثيقة على شمولية التعامل مع الطفل وخاصة في بعده الاجتماعي والعاطفي والمعرفي. ولذلك لا بد من إخضاع التلميذ للرقابة والاختبار الفردي بوسائل مناسبة تشمل كافة خصائصه، وجعل ذلك أساساً لوضع الأهداف اللاحقة. ويقوم بهذا العمل الأهم والأكثر اتساعاً فريق يتكون من (أخصائي تربية وخبير نفسي وخبير في الإعاقة ومدرس وطبيب وغيرهم من الخبراء المختصين)، كما يحتاج الأمر إلى المتابعة المتواصلة لمستويات تحقيق الأهداف من خلال المعلومات التي تجمع بصورة رجعية من العملية التدريسية.